

“KADER” ÜZERİNE BİR DENEME*

-“İnsanın Kaderi” İsimli Kitap Çerçevesinde Bir Değerlendirme-

Kadir GÜRLER

Hitit Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

İlk çağlardan günümüze kadar insan zihnini meşgul eden pek çok önemli mesele/problem vardır. Bunlardan birisi de *kader*dir. Kadere ilişkin olarak zihinleri meşgul eden sorulara verilen cevaplar ya da getirilen çözümler, ya insanları tatmin edememiş veya insanlar bunları anlamakta güçlük çekmişlerdir. Bu da kader meselesinin ne kadar çetrefilli olduğunu gösteren işaretlerden birisidir. Zaman zaman bu türden sorularla bizler de karşılaşmaktayız. Bunlar bize, ya dışarıdan birisi tarafından yöneltilmekte ya da yaşadığımız sorunlar karşısında kendi kendimize cevaplar/çözümler aradığımız sorulardır. İşin aslı, bazen zihnimizi rahatlatabiliyoruz bazen de belirli bir noktadan ileriye gidemiyor, -deyim yerindeyse- “patinaj” yapıyoruz.

Mart 2009’da Ankara Okulu Yayınları’ndan bir kitap girdi, kitap dünyasına: *İnsanın Kaderi -Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı-*. Bu çalışma, 1993 yılında H. Musa Bağcı tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Prof. Dr. Mehmet Hayri Kırbasoğlu’nun yönetiminde/danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinin tekrar gözden geçirilerek kitaplaştırılmış hâlidir. Yazarın ifadesiyle bu çalışmada, mümkün olduğunca spekülasyondan uzak, hem Kur’an hem de hadis nasları üzerinde değerlendirmeler yapmaya gayret edilmiştir. Bu konuda herkesi tatmin edecek bir çözüme ulaşıldığı iddiası yoktur. Ancak burada yapılan şey, *insan sorumluluğunu* ve *onun gönderiliş gayesini* anlamlı kılmaktan ibarettir. Bununla birlikte bir nebze olsun Müslümanların kader konusunda sağlıklı bir bakış açısına sahip olmalarını sağlamaktır (s. 7). Yine, kaderle ilgili hadislerin başlı başına ele alınıp Kur’an zihniyeti çerçevesinde bir tenkit süzgecinden geçirilmemiş olması da, böyle bir çalışmanın yapılmasını zorunlu kılmıştır (s. 10).

Araştırma bir giriş, iki bölüm ve bir de sonuçtan oluşmaktadır. *Girişte*, kader

* Bu yazıyı, hem bir kitap tanıtımı/değerlendirmesi hem de ilgili kitap özelinde “kader” hakkında bir deneme olarak hazırladık.

kavramının sözlük ve terim anlamları ile, Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslam öncesi Araplarda mevcut olan kader anlayışının mahiyeti ortaya konulmuştur. *Birinci bölümde*, Kur'an'daki kader anlayışı ve bunun ışığında hadislerin telkin ettiği kader anlayışının yanısıra, kaderin iman esası olup olmadığı, kaderin tartışılmasının yasaklanması ve insan hürriyeti problemi gibi hususlar da Kur'an perspektifinden incelemeye alınmıştır. *İkinci bölümde* ise, kader hadislerinin değeri, kronolojik tetkiki, kader-siyaset ilişkisi ve bu ilişkinin hadis uydurmadaki rolü başlıkları ele alınmıştır. *Sonuçta* da genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bazı hadislerde telkin edilen fatalist yaklaşım, toplumda dinamik anlayış yerine, her şeyi kadere bağlayan “kaderci” bir zihniyetin oluşmasına yol açmış ve insanları âdetâ “âtıl” bir hâle sokmuştur. Bunun da ötesinde, insanlar yaptıkları hataları kadere bağlayarak mazeret üretme çabasına girmişlerdir. Örneğin; 1990 yılı hac döneminde, yöneticilerin gerekli tedbiri almamaları nedeniyle Mekke'deki Mina tüneline meydana gelen faciada bir ihmal sonucu binlerce masum hacının hayatını kaybetmesini, dönemin yöneticisinin fatalist bir zihniyetle “Allah'ın takdiri” olarak değerlendirmesi ve sorumluluğu üzerinden atmaya çalışması bunun en güzel örneklerinden sadece bir tanesidir. Ayrıca bu, böyle bir fatalist anlayışın hangi boyutlara kadar ulaşabileceğinin de göstergelerindedir (s. 10).

İnsan iradesinin hür olduğunu ifade eden hadislerin dışındaki bazı hadislerde telkin edilen cebirci anlayışın, toplumun çeşitli katmanlarında etkisini gösterdiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla toplumda, her şeyi kadere bağlama ve insanın alınına ne yazılmışsa onun olacağına inanma gibi bir takım fikirler vardır. İnsanlar “kaderde ne varsa, o olur” düşüncesiyle kendilerini âtil bir hâle getirmekte, tedbir almayı ve üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmeyi -kasıtlı veya kasıtsız- ihmal etmektedirler. Bu araştırmada, bu tür yanlış anlayışları ortadan kaldırma, insan iradesinin mevcudiyetini ve onun belli sınırlar içerisinde hürriyetinin bulunduğunu ve bundan dolayı da yapıp-etmelerinden sorumlu olduğu düşüncesini tesis etme hedeflenmiştir. İnsan iradesinin söz konusu olduğu davranışlarda önceden tayin ve tespitin olmadığı, Kur'an ve sahih hadisin ışığında değerlendirilmeye çaba gösterilmiştir (s. 11). Yorumlarda ve değerlendirmelerde tarihî ve deskriptif değil, eleştirel ve analitik bir tavır takınarak objektif ve tutarlı olmaya çaba gösterilmiştir. Temel kriter olarak Kur'an alındığı gibi, akla ve realiteye de önem verilmiştir (s. 12).

Ehl-i Kitapta, Câhiliye Araplarında ve Kur'an'da Kader (s. 12-49)

Kur'an'daki kader ve türevlerine ilişkin kelimelerin bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bunların, kader kavramına yönelik olarak yapılan terim anlamlarıyla hiçbir bağlantısının olmadığını belirten yazar, bunu iki sebebe bağlamaktadır. *Birisi*, tarihsel süreç içerisinde diğer kavramlarda olduğu gibi, siyasî ve itikadî tartışmalar sonucu kader kavramında da görülen anlam kaymalarının sözlüklere ve çeşitli eserlere yansı(tıl)mış olmasıdır. *Diğeri* de, ortaçağ sonlarında müslüman toplumlarda güçlü bir cebriye anlayışının yaygın olması, XVI. yüzyıldan sonra panteist sûfi görüşlerin yayılması ve özellikle de Ferisîler gibi gelişmiş milletlerin kadercilik anlayışı ile yoğrulmuş dünya görüşlerinin etkili bir biçimde müslümanların arasına girmiş olmasıdır. Bu nedenle, kader kavramının uğradığı bu anlam kaymasını daha iyi görebilmek için, İslam öncesinde bu kavramla ilgili tartışmaları ele almanın yararlı olacağı kanaatinde olan yazar, bu amaçla, önce ehl-i kitapta ve sonra da câhiliye dönemindeki kader anlayışını irdelemekle kitabına giriş yapmıştır.

Yahudilikteki kader anlayışını inceleyen yazar, Yahudilikte de kaderle ilgili bir takım tartışmaların yapıldığını ve çeşitli grupların ortaya çıktığını, kimilerinin cebir anlayışına yöneldiğini, kimilerinin insan hürriyeti düşüncesini paylaştığını ve kimilerinin de bu iki görüşü uzlaştırma çabası içinde olduğu sonucuna varmıştır. Hıristiyan mezheplerinin de kader, cebr ve ihtiyâr (seçme/tercih) konularında tatmin edici bir çözümü yakalayamadıklarını belirten yazar, tarih boyunca kadere ilişkin ihtilafların devam ettiğini ve bu tartışmaların sadece müslümanları ilgilendiren bir konu olmayıp, “insânî bir problem” olduğunun altını çizmiştir. Son olarak ta İslam öncesi Araplarda kader anlayışına değinen yazar, câhiliye dönemi Arap toplumunun içerisinde -az da olsa- insanın irade hürriyeti tezini savunanlar olmasına karşın, toplumun çoğunlukla kaderci, her şeyin önceden tespit ve tayinine inanan bir yapıya sahip olduğunun görüldüğünü belirtmiştir. Araplar arasındaki bu kaderci görüş, İslam'ı kabul eden müslüman kitleler arasında âdet ve gelenek yoluyla varlığını sürdürmüş ve bu durum, kader inancının İslam düşüncesinde de etkili olmasının temel etkenlerinden birisi olmuştur.

“Kur'an'da Kader” konusunu müstakil bir başlık olarak irdeleyen yazar, önce kader ve türevlerinin geçtiği âyetleri gözden geçirmiş, daha sonra da içerisinde “kader ve türevlerinin” bulunmadığı, fakat kader inancına delâlet ettiği öne sürülen âyetleri ele almıştır. Genel olarak kader ve türevlerinin geçtiği âyetleri şöylece örneklendirebiliriz:

“Bakın, biz herşeri gerekli ölçü ve nisbette yarattık” (Kamer, 54/49), “herşeyi yaratan ve herşeyi belli bir yasalar örgüsüne göre düzene koyan O’dur” (Furkân, 25/2), “Allah dilediğine rızkı bol ve belli bir ölçü ile verir” (Ra’d, 13/26), “ey Mûsa! Bir kader üstüne geldin” (Tâhâ, 20/40), “O ki (bütün mevcudâtın) tabiatını belirlemekte ve onu (hedefine doğru) yöneltmektedir” (A’lâ, 87/3) gibi. Bu ve benzeri âyetlerde, Allah’ın yaptığı işlerin bir ölçüsü ve hikmeti olduğu, O’nun gereksiz ve anlamsız bir iş yapmasının düşünülemeyeceği, insan da dâhil olmak üzere herşeyin belli bir düzeni bulunduğu anlatılmaktadır. Yine bu âyetlere göre, Allah bütün varlıklar için değişim planına göre kendilerine uygun ve kendilerini geliştirebilecekleri kurallar koymuştur. O, bütün ihtiyaçları tam olarak belli bir ölçü içerisinde vermiş ve insana da, koyduğu kanunlara uygun olarak fiziksel ve ruhsal kâbiliyet ve yetenekler bahşetmiştir. Allah’ın kurallar koyup insanı evrene bırakması, Allah’ın âtil halde bırakılması anlamına gelmemelidir. Allah gerektiği zaman, tabiî kanunları bozmadan müdahale etmektedir. Ama bu müdahalenin nasıl ve ne derece olduğunu ancak Allah bilmektedir.

Kader ve türevlerinin Kur’an’daki anlamı, Allah’ın kâinât için koymuş olduğu sağlam bir nizam, genel yasalar ve Allah’ın sebepleri müsebbiplere bağladığı (sebe-sonuç ilişkisi kanunu) kanunlar anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, kâinâtın bir düzen ve nizam içinde yaratıldığını kabul etmek gerekir ki, buna da kader, yani takdir edilmiş ölçü ve düzen denmektedir. İnsan da davranışlarında Allah’ın koyduğu fiziksel ve sosyal kanunlara tâbidir ve onlara göre aklını kullanarak en iyi şekilde hareket etmekle sorumludur. Bundan dolayı da, yaptığı iyilikten sevap, ettiği kötülükten de günah kazanır. Yukarıda zikredilen âyetlerde ve kader ve türevlerinin geçtiği diğer âyetlerde ortaya çıkan anlam ile, insanın yaratılmasından önce yapacağı davranışların belirlenmesi anlayışı arasında bir ilintinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Kur’an’da bir kısım âyetler, insanın hareket ve davranışlarında hür irâde sahibi olduğunu, onu bu fiilleri yapmaya zorlayacak hiçbir zorlayıcı gücün bulunmadığını ve bundan dolayı da yapıp-ettiklerinden sorumlu olduğunu göstermektedir. Örneğin; “herkes kendi kazancıyla değerlendirilir” (Müddessir, 74/8), “bu, yaptığınızın karşılığıdır; yoksa Allah kullarına asla zulmetmez” (Âl-i İmrân, 3/182), “kim yararlı iş yaparsa kendi lehine, kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir” (Fussilet, 41/46) gibi. Diğer bir kısım âyetlerde de, bunların aksine insanın hareket ve davranışlarında ihtiyar sahibi olmadığını (tercih hakkı bulunmadığını), herşeyin belli bir çizgide cereyân ettiğini ve insan için yapılacak bir şeyin bulunmadığını ifade eder görünümündedirler. Bu âyetlerde, ilâhî hükümlerlik

anlayışı mevcuttur: “İşte bu (Kur’an) bir öğüttür ve dileyen, Rabbine bir yol tutar. Bununla beraber, Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz” (İnsan, 76/29-30), “Allah’ın izni olmadıkça hiçbir nefsin iman etmesi mümkün değildir” (Yunus, 10/99-100) gibi.

Bazı âlimler bu iki grup âyetin ortak bir paydada birleşmediğini, birinci grup âyetlerin hürriyete, ikinci grup âyetlerin de cebre delâlet ettiğini söylemişlerdir. Genelde müslümanlar Kur’an’ın ne dediğini anlamaktan çok, kendi görüşlerini doğrulatmak için Kur’an’dan deliller aramışlar ve sonuçta dayanağı Kur’an olduğu iddia edilen birbirine zıt görüşler ortaya çıkmıştır. Kaderi savunanlar kendi görüşlerine uygun âyetleri delil olarak alırken, insanın sorumlu olduğunu ileri sürenler de kendi görüşlerine uygun âyetleri delil olarak kabul etmişlerdir. Her grup, konuyla ilgili âyetleri bir bütün olarak ele almak yerine, parçacı bir yaklaşım sergileyerek sadece kendi fikirlerini ispat edecek âyetler üzerinde durmuşlardır. Oysa böyle bir yaklaşım, Kur’an’ın ruhuna aykırı olduğu gibi, -Kur’an âyetlerini herkesin kendi hevâ ve arzusuna göre anlama hakkı ve yetkisi varmış gibi- çok tehlikeli sonuçlar da doğurabilir. Halbuki âyetleri anlamada bir takım objektif kriterler vardır: Âyet çerçevesi, siyak-sıbak, Kur’an’ın bütünlüğü ilkesi, kâinattaki fiziksel ve sosyal kanunlar çerçevesi, akl-ı selîm gibi. İşte, Kur’an âyetleri değerlendirilirken bu kriterler göz önünde bulundurulursa, sözkonusu iki grup âyetin birbiriyle çelişmediği açık bir biçimde görülecektir.

Birinci grup âyetler insanın özgür olduğunu söylerken, ikinci grup âyetler insanın özgür olmadığını söylememektedir. Diğer bir deyişle; ikinci grup âyetler herşeyin Allah’ın kontrolünde olduğunu söylerken, birinci grup âyetler bunun aksini söylememektedir. Farklılık, insanların âyetleri anlayış biçimindedir. Bu bağlamda; insanın iradesini ortadan kaldırdığı ileri sürülen âyetler, *Allah’ın azametini, yüceliğini, engin bir kudrete ve kuvvete sahip olduğunu ve hükümranlığın kendisine ait olduğunu* vurgulayarak, insanın bu dünyada başıboş bırakılmadığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle; Kur’anî bütünlük içerisinde Allah’ın dilemesiyle ilgili âyetlerde, insanın âcizliğini, Allah’ın kudret ve azametini vurgulayarak, kullara, Allah’a teslim olma duygusunu yerleştirmektedir. Allah’ın dilemesiyle ilgili âyetleri bu şekilde değerlendirmek gerekir. Aksine bu âyetlerden, insanın iradesini ortadan kaldırdığı ve insanın fiillerinde mecbur olduğu anlamı çıkarılamaz. İnsanın hür olduğunu vurgulayan âyetler ise, açıkça *insanın yaptıklarından sorumlu olduğunu* göstermektedir. Kısacası; ilgili âyetlere parçacı bir yaklaşımla değil de bütüncül olarak bakıldığında, bu âyetler içerisinde insan sorumluluğunu ortadan kaldıran “önceden tespit ve tayin” fikrine yer olmadığı görülecektir. Bunun aksi düşünüldüğü takdirde, bu

dünyada imtihana tâbi tutulmanın, âhirette hesaba çekilmenin, emir ve yasaklardan sorumlu olmanın ve cennet-cehennem anlamını açıklamak mümkün olmayacaktır. İnsan sorumludur ve sorumluluğu oranında hürriyete sahiptir. Bu hürriyet, Allah'ın çizmiş olduğu sınırlar içindedir; mutlak ve sonsuz bir hürriyet değildir.

Allah kâinatta genel bir düzenin olduğunu, herşeyin belirli bir yasaya/kânuna bağlı bulunduğunu ve bu kânunların değişmezliğini vurgulamaktadır. Bu kânunlardan biri de, Allah'ın *insanoğlunu fiillerinde hür ve tercih sahibi* olarak yaratmasıdır. İnsan, Allah'ın emrine uyup uymamakta bir seçim yapabilme kabiliyeti kendisine verildiği için, iyi ya da kötüyü seçebilmede hürdür. Diğer bütün varlıkların kabiliyetleri ve davranış kânunları nasıl yazılmışsa, insanın tabiatına da *iki alternatifini seçebilecek* şekilde yazılmıştır. Şu âyet te buna işaret etmektedir: “*İnsan benliğini düşün ve onun nasıl yaratılış amacına uygun şekillendirildiğini; ve nasıl ahlâkî zaafarla olduğu kadar Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle de donatıldığını. Her kim benliğini arındırırsa, kesinlikle mutluluğa erişecektir. Onu karanlığa gömen ise hüsrândadır*” (Şems, 91/7-10).^{*} İmtihanın âdil olması için gerekli *ilk* öge, insanın kazanmaya (felâh) da kaybetmeye (hüsrân) de elverişli olmasıdır. *İkinci* öge ise, (Hacc, 22/65; Câsiye, 45/12 âyetlerinde de dikkat çekildiği üzere) hayatın belli ölçülerde insanın önünde boyun eğecek bir tarzda bulunmasıdır. Zira insanın bir görevle sorumlu tutulması, o görevi yerine getirmeye kâbiliyetli olması hâlinde anlamlı ve âdil olur. İnsanın bir şey yapmaya kâbiliyetli oluşu ise, aynı zamanda o şeyi yapmama yeteneğini de beraberinde getirir. Eğer bu iç içelik sözkonusu değilse, kâbiliyetten değil de zorunlu rolden söz etmek gerekir. Halbuki Kur'an'da (Şems, 91/7-8; İnsan, 76/2-3), insan için zorunlu bir rolden değil, çift kutuplu bir potansiyel iç içelikten söz edildiği apaçıktır. O halde görülmektedir ki, bütün tabiat Allah'a otomatik bir iradeyle itaat ettiği halde, *insan itaat etmek veya etmemekte* serbest bırakılmıştır (böyle yaratılmıştır). Allah bu özelliğe sahip insana iyi ve kötü yolu göstermek için akıl, peygamber ve kitaplarla destekleyerek onun doğru yolu bulmasında kendisine yardım etmiştir. Ama buna rağmen bazı insanlar kendi iradeleriyle iyiyi *seçerken*, bazıları ise ma'siyeti *tercih etmişlerdir*. Sorumlu bir varlık olan insanın, sorumluluğu oranında hürriyeti olması, sınırları Allah tarafından çizilmiş alanda insanın kendi kaderini kendisinin belirlemesi kadar doğal bir şey yoktur. Bu sınırlar içerisinde insanın davranışları önceden belirlenmiş olamaz. Allah, kuşatıcı ilmi sayesinde insanın hidayet ve iyiliği mi, yoksa sapıklık ve kötülüğü mü tercih edeceğini

^{*} Tercih edilen çeviri için bk. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul, 1996, III, 1273.

bilir. Ama bunları Allah'ın bilmesi, baskı ve dikte etme anlamına gelmez. Bu, Allah'ın koyduğu sünnetullah çerçevesinde vukû bulan veya bulacak olanın açığa çıkmasıdır. Sözkonusu sünnetullah, mükellefiyet, mükâfat ve cezanın üzerine bina edildiği tercih yasağıdır. (Ancak yazar, tüm bu açıklamalarına rağmen yine de “fakat bu çözümün de tatmin edici olduğunu söylemek mümkün değildir” demek sûretiyle, kaderin hâlâ bir muamma olarak durduğunun altını çizmekten kendini alamamıştır).

Kur'an'da kader ve türevlerinin geçtiği âyetlerin yanısıra, bir de kader kelimesi geçmediği halde cebrî bir yaklaşım sezilen ve insanın fiillerinin önceden tayin ve tespit edildiği imajını veren bir takım âyetler daha vardır: “*Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın. Doğrusu, bu Allah için kolaydır*” (Hadîd, 57/22); “*Allah dilemedikçe siz onu dileyemezsiniz*” (İnsan, 76/30; Tekvîr, 81/29); “*bizim başımıza, asla Allah'ın bizim için yazdığından başka bir şey gelmez*” (Tevbe, 9/51) gibi.

Bu âyetlerin de anlam dünyasına kısaca değinilecek olursa; musibetlerin yaş ve kuru ne varsa herşeyin bir kitapta olması (En'âm, 6/59), bizzat onların varlıkları anlamında değil, *var olmaları için tâbi olacakları kânunlar ve kurallar* anlamındadır. ez-Zemahşerî'nin de ifadesiyle, “Allah musibetleri yaratmadan önce hangi durumlarda insanın başına geleceğini tespit etmiştir”. Yani Allah, her varlık cinsi için bir kânun koymuştur ki, olaylar bu kânunlar çerçevesinde cereyân etmektedir. “Allah'ın dilemediği sürece bizim dileyememiz” de, insan iradesini ve hürriyetini ortadan kaldırmaz. (Onu) isteyebiliriz; çünkü Allah bize bağışladığı olumlu içgüdüler yoluyla ve peygamberlerine gönderdiği vahiyler aracılığıyla bize doğru yolu göstermek istemiştir. Bu da, doğru yolu seçmenin Allah'ın evrensel rehberliğinden yararlanmak isteyen herkese açık olduğunun işaretidir. İnsanın dilemesi ve iradesi, Allah'ın iradesinden ayrı değildir. Allah insanı iki yoldan birini, ya hidayet ya da dalâlet yolunu seçebilecek kabiliyette yaratmış/irade buyurmuştur. Belirli sınırlar içinde insan seçme hakkına sahiptir; bu hakkı ona vermeyi Allah dilemiştir. Allah belirli sınırlar içinde irade etmemizi dilememiş olsaydı, programlanmış bir robottan hiçbir farkımız olmazdı. Yine, “bizim başımıza gelenlerin, Allah'ın bizim için yazdıklarından başka bir şey olmaması” gerçeği de, insan davranışlarının önceden tespit ve tayin edildiği (alın yazısı) anlamına gelmez. Çünkü bu âyeti, Kur'anî bütünlük ve siyak-sibak (bağlam) kriterleri çerçevesinde düşündüğümüzde, Allah'ın müslümanlar için yazdığı şey, ya şehit olmaları ya da gazi olmalarıdır. Zaten ilgili âyeti izleyen âyet te bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hidâyete Er(dir)me ve Dalâlete Düş(ür)me (s. 51-54)

Kader konusunda ele alınması gereken hususlardan biri de, hidâyet ve dalâlet kavramlarının insanın iradesi ve sorumluluğu açısından nasıl değerlendirileceği sorunudur. “Allah’ın hidâyete erdirmesi ya da saptırması, insan iradesini yok saymak anlamına gelir mi?”, “insanın dalâlete düşmesi ve hidâyete ermesinde Allah’ın müdahalesi var mıdır?” türünden sorular, gündemdeki yerlerini her zaman korumuşlardır.

Allah sorumlu tuttuğu herkese akıl, zeka, idrak vermek sûretiyle hidayete erdirirken, buna ilave olarak, risâletle görevlendirdiği peygamberlerin insanları irşat ederek, müjdeleyerek ve uyararak doğru yola davetleriyle ilâhî kitapları göndermek sûretiyle hidayete ulaştırmaktadır. Hidâyet, insanın dünyada yapmış olduğu *tercihinin bir sonucudur* (Tâhâ, 20/123; Ankebût, 29/69). İnsan, kendisini hidâyete götüren akıl, irade, peygamberleri kitaplar ve sâlih amel gibi bir takım sebeplere sarılmak durumundadır. Kendi hür iradeleriyle bu sebeplere sarılanlar hidâyete ererler. Ayrıca bunların yanısıra, Kur’an’da insanın doğru yola ulaşmasının kendi hür iradesine bağlı olduğunu gösteren pek çok âyet (Bakara, 2/137; Âl-i İmrân, 3/101; Yûnus, 10/9, 108; Nahl, 16/104; İsrâ, 17/15; Nûr, 24/54 vb.) te mevcuttur. Allah’ın saptırmasıyla ilgili âyetlere bakıldığında da, ilk anda bunlar insanı doğru yola götürenin veya sapıklığa düşürenin Allah olduğu intibâ uyandırmaktadır. Bu âyetleri bir bütünlük içinde diğer âyetlerle beraber düşündüğümüzde, dalâlete düşen, *kendi azgınlığı, haddi aşması, adaletsizliği, inkarı ve câhilliği* nedeniyle sapmıştır. Hidâyete eren ise, *imanından, tâatinden, takvâsından ve doğruyu dinleyip ihlaslı olmasından* dolayı hidâyeti bulmuştur. Yoksa Allah, onları hiçbir neden olmaksızın saptırmış ya da hidâyete erdirmiş değildir. Hidâyete ermede olduğu gibi, insanların dalâlete düşmelerinin sebebini, insanların kendi hür iradeleriyle yaptıkları davranışlarının sonucuna bağlayan âyetler (Nisâ, 4/44, 136, 167; Mâide, 5/12 vb.) de mevcuttur. Sözün özü, Allah’ın hidâyete erdirmesi peygamber ve kitap göndermesine; Allah’ın dalâlete düşürmesi de peygamberlere ve kitaplara karşı insanın olumsuz tavır takınmalarına bağlıdır.

Kalplerin Mühürlenmesi (s. 54-56)

Hidâyet ve dalâlet kapsamında değinilmesi gereken bir önemli nokta da, “insanın iradesini ortadan kaldırdığı” şeklinde yanlış anlaşılmaya müsait olan “kalplerin mühürlenmesi” meselesidir. Mühürlenme kavramından, Allah insanları saptırdığı zaman, kendilerinin içinde buldukları körlük durumunu, yani Allah’ın uyarılarını anlamaktan

âciz olma hâlini anlamak gerekir. Bu konuyla ilgili âyetler de -diğer âyetlerde olduğu gibi- bütünlük ve bağlam içinde ele alınmadıkları zaman yanlış anlaşılmaya müsait görünmektedir. Örneğin bazı âyetlerde insanların kalplerini bizzat Allah'ın mühürlediği (Bakara, 2/7), Allah'ın kalplerini katılaştırdığı (Mâide, 5/13), Allah'ın kulaklarına ağırlık koyduğu (En'âm, 6/25) gibi ifadeler geçmektedir. Eğer bu ifadeleri Kur'an'ın genel bütünlüğü içinde anlamaz, her bir âyeti dar bir çerçevede ve tek başına değerlendirmeye kalkarsak, yanlış sonuçlara varmamız kaçınılmaz olacaktır. Ancak sözkonusu âyetleri, “Allah insanların kalplerini kendi davranışları sonucunda mühürlemekte” (Yûnus, 10/74) ve “insanların davranışları neticesinde kalplerini katılaştırmakta” (Bakara, 2/74) anlamındaki âyetlerle birlikte ele alırsak, insanların inkarları (Nisâ, 4/155), haddi aşmaları (Yûnus, 10/74), mütekebbir ve gaddar olmaları (Gâfir, 40/35), nefsi arzularını ilah edinmeleri (Câsiye, 45/23), önce inanıp sonra inkar etmeleri (Münâfikûn, 63/3) gibi nedenlerden ötürü Allah'ın onların kalplerini mühürlediği ve dolayısıyla dalâlete düştükleri ortaya çıkacaktır. Bütün bunların yanısıra Allah, “biz insanları hangi yöne isterse oraya çeviririz” (Nisâ, 4/115) ve “bir millet kendisini değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez” (Ra'd, 13/11) buyurarak, insanların kendi yollarını kendilerinin tercihi ile tayin edeceğini de belirtmiştir. Sonuç olarak; Allah insanları sorumlu, hür ve irade sahibi bir varlık olarak yaratmış ve bu dünyada bir sınava tâbi tutmuş iken, onların elini, ayağını, kulağını ve kalbini bağlayarak, hiçbir şey yapamaz bir duruma getirmesi düşünülemez.

Hadis Edebiyatında Kader (s. 56-75)

Kader meselesindeki tartışmaların bir ayağını, ilgili âyetlerin yanlış yorumlanması oluştururken, diğer ayağını da bazı hadisler teşkil etmektedir. Bu bazı hadisler, müslümanların düşünce yapılarında son derece etkili olmuşlardır. Bu etki bugün de daha hâlâ devam ederken, bunun sonucunda toplumun bazı kesimlerinde oluşan bir takım yanlış düşünceler her zaman güncelliğini koruyabilmiştir. Bu manzara karşısında yapılması gereken, her şeyi kadere bağlama ve “alında ne yazılıysa o olur” düşüncesini hâkim kılan bu anlayışı besleyen teslimiyetçi ve cebir telkin eden rivâyetleri tespit ederek, bunları Kur'anî anlayış ekseninde değerlendirmek sûretiyle İslam'ın ruhuna uygun olup-olmadıklarını ortaya koymaktır. İslam kültüründe kader meselesini en detaylı olarak ele alan kaynakların hadisler olduğu bilinen bir gerçektir. Kur'an'da iman meselesi olarak zikredilmeyen kader konusuna hadislerde bu kadar çok yer verilmesi oldukça mânidârdır. Yazarın kanaatine göre, bu rivâyetlerin hadis koleksiyonlarında bu kadar geniş bir şekilde

yer alması, muhtemelen Hz. Peygamber'in vefatından sonra çıkan siyasî ve itikâdî tartışmaların hadislerle yansı(tıl)mış olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Öncelikle şu belirtilmelidir ki, kaderin varlığına işaret eden ve onu ispatlayan hadisler, insanın hür olduğunu ispatlayan hadislerle oranla sayı olarak daha fazladır. Kaderle ilgili hadisleri genel olarak üç ana grupta toplayabiliriz:

- a) Kadere imanın gerekliliğinden bahseden hadisler,
- b) İnsan davranışlarının ezelde tayin ve tespit edilmiş kaderle bir ilişkisinin olduğunu ifade edip kader anlayışını telkin eden hadisler,
- c) İnsanın tertemiz, günahsız bir yaratılışla doğduğunu, anne karnında cennetlik/saîd veya cehennemlik/şakî olarak doğmadığını, anne ve babasının çevresi ve kültürünün etkisiyle onların mensup olduğu din üzerinde şekilleneceğini ifade eden hadisler.

Bunlardan, örneğin; insanın anne karnındaki durumuyla ilgili hadisleri; Hz. Âdem ile Hz. Mûsa arasında geçen tartışmayla ilgili hadisleri; Allah'ın kalpleri dilediği yöne çevirmesiyle ilgili hadisleri; insanın cennetteki veya cehennemdeki yerinin belli olmasıyla ilgili hadisleri; kadere inanmadan ölenin cehenneme gireceğini bildiren hadisleri; herşeyin kaderle olduğunu haber veren hadisleri *ilk iki kategoride* değerlendirebiliriz. Her doğan çocuğun fitrat üzere doğmasıyla ilgili hadisler; ilaçların kullanılmasının da Allah'ın kaderinden olduğunu bildiren hadisler; kaderi duanın çevirmesi ve ömrü iyiliğin uzatmasıyla ilgili hadisleri de *üçüncü kategoride* mütâlaa edebiliriz.

İlk iki kategoride yer alan ve cebir anlayışını yansıtan rivâyetler karşısında yapılacak iki şey vardır. Ya bu zâhirî anlamlar, kabul edilebilir yakın bir yoruma hamledilecek; ya da bu rivâyetler içerisinde bunları sıhhat derecesinden düşürecek olan illetlerin varlığına itibar edilecektir. Bu rivâyetlerin senedleri sahih olsa bile, metinlerindeki bu cebir ifadeleri, Kur'an'ın ruhuna ve Hz. Peygamber'in sahih sünnetine aykırı olduğu açıktır. Bu ifadelerde açıkça insanın iradesiyle ilgili davranışlarında önceden tayin ve tespit fikri hâkimdir. Bu rivâyetler, temelde Kur'an baz alınarak kapsamlı ve ciddi bir metin tenkidi süzgecinden geçirilmelidir.

İkinci grup hadisler ise, insanın hür ve irade sahibi bir varlık olduğunu vurgulamaktadır. Bunlara göre, yaratılış olarak günahsız doğan insan, daha sonra ailesi, çevresi ve kültürü gibi faktörlerin etkisiyle kendi hür iradesini de kullanarak yolunu ve hedefini kendisi belirlemektedir. Bu hadisler, İslam'ın temel ilkelerine, genel hedeflerine

ve anlayışına daha uygun olan rivâyetlerdir. Çünkü Allah insanları bir takım yükümlülüklerle sorumlu tutmuş ve bu sorumluluklarla da bir sınava tâbi tutmuştur. Sınava tâbi tutulan bir varlığın belli bir alan çerçevesinde hür ve o oranda da iradeye sahip olması zorunludur. Bu gruptaki hadislerde genellikle vurgulanan fikir, ilk kategorideki hadislerin aksine insanın yaratılış itibarıyla saîd veya şakî olarak değil, kötülükten ve günahlardan arınmış (nötr) olarak yaratılmıştır. İnsanın önünde birden fazla seçenek/tercih bulunmaktadır. Bu tercihlerden istediğini kendi hür iradesiyle seçebilmektedir. Allah'ın tespit ettiği sınırlar içerisinde kendi kaderini kendisi çizebilmektedir. Yazara göre, önceden tayin ve tespit fikrini destekleyen hadisler ile, insanın irade hürriyetini ortaya koyan hadisler arasında kaldığımız şu tabloda bize yardımcı olacak en önemli kılavuz/prensip, “Kur'an vahyine bağlı olan bir peygamberin, Kur'an'a zıt fikirler serdetmesi düşünülemez” gerçeğidir. Zira, Kur'an'a ve onun temel ilkelerine bağlı olan bir peygamberin, Kur'an'ın sınırlarını aşması tasavvur edilemez ve ona aykırı açıklamalarda bulunamaz. Bu düşünceden hareket eden yazar, Hz. Peygamber'in insan sorumluluğunu ortadan kaldıran ve insanı eli-kolu bağlı mahkûm bir duruma getiren rivâyetleri söylemiş olabileceği hususunu ihtiyatla karşılamayı salık vermektedir. Çünkü böyle bir şeyi kabul etmek demek, *İslam'ın temelini yok etmek ve insanın varlık sebebini anlamsızlaştırmak* demektir.

Kadere İman (İman Esaslarından mıdır?) (s. 75-81)

Yazar, “iman esasları dinin temel taşlarıdır” ve “inanç esaslarının temel kaynağı Kur'an'dır” cümleleriyle giriş yaparak “Kadere İnanç İman Esaslarından mıdır?” konusuna da değinmiştir. Kur'an'da iman edilecek esasların birçok âyette zikredildiğini ifade eden yazar, Bakara (2/177, 285) ve Nisâ (4/136) sûrelerinden seçtiği üç âyet özelinde bu meseleyi ele almıştır. Bu âyetlerde ve ilgili diğer âyetlerde* toplam olarak beş temel iman esası verilmektedir: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhîret gününe iman. Bu âyetler bir bütün olarak incelendiğinde, iman esası olarak sayılan esaslar içerisinde kadere iman zikredilmediği görülmektedir. Bir iman esası olarak bu ümmet tarafından kabul edilen kadere iman, Kur'an'da iman esası olarak anılmamış olması mânîdardır. Yazar bu “mânîdar” noktayı, Allah'ın ilim sıfatı bağlamında çözmeye çalışmaktadır. İlim sıfatı, Allah'a iman içerisinde değerlendirilmektedir. Müslümanlar,

* İlgili diğer âyetler için bk. Nisâ, 4/36, 38; Mâide, 5/81; Tevbe, 9/44; Nahl, 16/105; Teğâbun, 64/8.

Allah'ın herşeyi bildiğine ve ilmiyle herşeyi kuşattığına inanmaktadırlar. Dolayısıyla ilim sıfatı, Allah'a imanın bir parçasıdır. Bunun tekrar “kader” adı altında diğer bir iman esası olmasına gerek kalmamaktadır. Ancak biz, kâinat nizamı olarak kâinatta hiçbir şeyin başı boş yaratılmadığına, herşeyin bir ölçüsü ve düzeni olduğuna, *takdirin* hâdise ve olayların yaratılması şeklinde değil, kuvvetler, potansiyeller ve istidâtların yaratılması şeklinde olması anlamında bir *takdire* inanırız. Başka bir ifadeyle; gelecekte olacak bir olay, onu gerçekleştirecek sebep ortaya çıkana kadar diğer alternatifler arasında açık bir ihtimal olarak durur. Bu düzen ya da takdire, insan da tâbidir. Onun takdiri, belli sınırlar içerisinde iradesinin hür ve serbest olmasıdır. Bu sınırlar içerisinde insanın davranışları önceden tayin ve tespit edilmiş olmayıp, ona potansiyel ve istidât olarak iyilik veya kötülük yapma kâbiliyet ve kapasitesi verilmiştir. Herşeyin varlığına potansiyeli ve kâbiliyeti vermesi anlamında bir takdirden söz edilebileceğini ifade eden yazar, “biz de bu anlamda bir belirlemenin varlığına inanıyoruz” diyerek kendi düşüncesini de açıkça dile getirmiştir.

Allah insanı, önünde iyi ve kötü tercihleri bulunan ve bunlardan birini seçebilme yeteneğine sahip “hür” bir varlık olarak yaratmıştır. Kâinatta yaratılan her varlığın bir kaderi vardır. İnsanın kaderi de *iyilik ve kötülük işleyecek bir tarzda yaratılmış olması* ve *kendisine akıl ve irade verilmiş olmasıdır*. Her ne kadar çekim kuvvetinin altında ise de, hareketleri yüksekte atılan bir taş benzemez. Önünde birden çok seçenek vardır. Hiçbir yol kendisine kapalı değildir. Seçimini, kendi şahsî iradesiyle yapmaktadır. Allah bazı davranışların yapılmasını emrettiği gibi, bazı hareketlerden de kaçınılmasını istemiştir. Mükâfat vereceğini vaat etmiş, ceza vereceğini bildirmiştir. Bu durumda insanın hiçbir rolü olmadan filini Allah yaratmış olsa, bu emir ve yasakların ne anlamı olacaktır. İnsanın hür olduğu söylenirken, mutlak anlamda bir hürriyet kastedilmemiştir. Sonsuz irade hürriyetine ancak Allah sahiptir. İnsana kısmî bir hürriyet verildiği için, insan kendisine tahsis edilen belli bir alan içinde bir hürriyete sahiptir. İnsanın belli sınırlar içinde hür olması onun kaderidir. *Seçme hakkının olması teklifi* gerektirir. *Teklifin* olduğu yerde *hürriyet* vardır. *Hürriyetin* bulunduğu yerde de *sorumluluk* vardır. *Teklifin* olması, o şeyi *yapıp yapmama gücü ve hürriyeti* olduğunu ifade eder. Allah'ın insana verdiği hürriyet, insanın gücü ve iradesiyle sınırlıdır. O, gücü oranında bir hürriyete sahiptir. Teklif ve imtihandan ibaret olan din, elbette ki iradenin kısıtlanmasıyla gerçekleşmez.

Burada genel bir değerlendirme yapacak olursak; Kur'an her an yaratma pozisyonunda olan ve her an sünnetullah çerçevesinde müdahale eden bir Allah anlayışını vurgularken, bazı hadisler ise âtil, herşeyi önceden tespit ve tayin edip bir kenara çekilmiş

görünümü veren bir Allah anlayışını ortaya koymaktadır. Ayrıca böyle bir anlayış, ilâhî faaliyet için de bir hareket alanı bırakmamaktadır.

Ecel Meselesi (s. 95-113)

İnsan türü için belirlenen yaşam süresi ne kadardır? Her insan için mi belirli bir süre tayin edilmiştir, yoksa genel anlamda insan türünün ulaşabileceği en son limit şeklinde mi bir belirleme sözkonusudur?

Ecel kelimesi ve türevleri birçok âyette (Bakara, 2/231, 232, 234; A'râf, 7/34, 135; Ra'd, 13/3, 38; Ankebût, 29/5, 53) geçmekte olup, sözlük anlamına uygun olarak "süre, müddet" anlamlarına gelmektedir. Ecel konusunda gelen hadisler ise iki grupta değerlendirilebilir: *Biri*, ecelin Allah tarafından önceden tespit ve tayin edildiğini ve bu zamanın değişmeyeceğini gösteren rivâyetler; *diğeri* de bazı ibadet ve güzel davranışların ömrü uzatacağına ilişkin rivâyetlerdir. Ehl-i sünnet bilginleri ilk grupta yer alan, insanın ecelinin tayin ve tespit edildiği anlamındaki hadisleri temel alarak, ikinci gruptaki hadisleri te'vil etmişlerdir. Zira onlara göre ecel tektir ve asla değişmez. İkinci grup hadisler ise ecelin değişebileceğini öne sürmektedir. Bazı ibadet ve güzel davranışların ömrü artıracığına ilişkin olan bu hadisler, "ömürdeki bereket ve tâatinde muvaffak olması" gibi anlamlara te'vil edilmelidir. Ehl-i sünnete göre, her ferdin ve her toplumun bir eceli vardır. Ecel tek olup, Allah'ın kaza ve kaderiyedir. Örneğin, öldürülen şahıs da bütün insanlar gibi eceliyle ölmüştür. Şayet maktûl öldürülmemiş olsaydı, o anda tabî ve bir başka biçimde ölecekti. Şu halde kâtil, o kişiyi öldürmekle onun ecelini öne almış ve ecelini değiştirmiş değildir. Mutezile'nin Bağdat ekolü ise, "*O, sizi bir çamurdan yaratan, sonra size bir ecel, bir ömür süresi tayin edendir. Bir de O'nun nezdinde muayyen bir ecel vardır*" (En'âm, 6/2) âyetini dikkate alarak, insanın ecel-i kaza ve ecel-i müsemma denilen iki eceli olduğunu ileri sürmüştür. Normal ölümle ölürse eceli müsemmaya, kaza ve kâtil sebebiyle ölürse ecel-i kazaya göre ölmüş olur. Aksi takdirde, onu öldürenin cezalandırılması anlamsız olurdu. Dolayısıyla öldürme olayında, kâtil maktûlün mukadder ecelini kesmiştir. Binâenaleyh, maktûl öldürülmeseydi Allah'ın ilminde belli bir vakit (ecel) ve süreye kadar kesinlikle yaşayacağını kabul etmektedirler. Bu değerlendirmelere göre, mezhepler arasındaki temel ihtilaf noktası, insan hayat müddetinin her insan için mi yoksa insan cinsi için mi belirlendiği konusunda odaklanmaktadır.

Daha sonra yazar, bu ihtilaf noktasını Osmanlı şeyhulislam ve tarihçisi İbn Kemal (Kemalpaşazâde) özelinde aşmaya çalışır. İbn Kemal, âyetlerde belirtilen ve tespit edilen

bu ecele, yani insan cinsi için takdir edilen tabîî ömre “mübrem (tabîî) ecel” demektedir ve bu ecelin artıp eksilmeyeceğini ifade etmektedir. “*Dua kaderi geri çevirir*”, “*sadaka belayı kaldırır ve ömrü uzatır*” gibi hadislerde vârid olan çeşitli sebeplerle artan ve yanma, boğulma vb. nedenlerle kısalan ecele de “muallak ecel” demektedir. İbn Kemal muallak ecelin subûtuna ilişkin şu olayı örnek vermektedir: Hz. Peygamber, içinde tâun (veba) hastalığı bulunan şehre girmeyi yasaklamıştı. Hz. Ömer Şam’a yaklaştığında, tâun hastalığı bulunduğu sebebiyle şehre girmekten vazgeçti. Hz. Ömer’e: “Allah’ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” denilince, Hz. Ömer: “Evet; Allah’ın kaderinden yine Allah’ın kaderine kaçırıyoruz” demiştir. Hz. Ömer’in bu tavrını destekleyen bir rivâyet te şudur: Hz. Peygamber’e, “tedavi için kullandığımız ilaçlar, şifa dileğiyle okunan dualar ve düşmanlardan korunmak için kullandığımız koruyucu aletler, Allah’ın kaderinden bir şeyi geri çevirir mi?” diye sorulunca, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Bunların hepsi de Allah’ın kaderindedir*”. Bu örnek rivâyetleri muallak ecelin ispatında delil olarak kullanan İbn Kemal, açıklamalarına şöyle devam etmektedir: Bir insan kendisini uçuruma veya yüzme bilmeksizin denize atsa, ölür. Eğer kendisini atmamış olsaydı, ölmeyeceğinde şüphemiz yoktu. Her iki durumda da kendisini atması nedeniyle onun ölümünün muallak ecel olduğu açıktır. “*Mazlûmun duasından çekininiz*” gibi uyarılar da, mübrem ve muallak ecel ayırımında kesin bir nass ve açık bir delildir.

Her insan mübrem (tabîî) eceline ulaşabilme imkanına ve şansına sahiptir. Bundan dolayıdır ki, insanın tabîî ömrünü tamamlayabilmesi için bir takım tedbirler al(ın)ması sözkonusudur. Bu nedenle Hz. Peygamber, insanın mukadder olan eceline ulaşabilmesi için şifa arama ve tedavi olma yolunda gereken gayretin gösterilmesini emretmişlerdir. “*Tedavi olunuz; zira Allah’ın verdiği her derdin ve hastalığın devası vardır*”, “*cüzamlıdan aslandan kaçır gibi kaçınız*” gibi. Bütün bu tedbir ve yönlendirmeler insanoğlunun insan cinsi için takdir edilmiş süreye kadar yaşayabilme ve hayatta kalmasına ilişkin emir ve tavsiyelerdendir. Yine Hz. Peygamber insanın sağlığını korumasını ve hastalık anında da olsa ölümü temenni etmemesini tavsiye buyurmuşlardır. Yazara göre, eğer insan için belirlenmiş bir ecel olmuş olsaydı, bu tür tavsiye ve tedbirlerin bir anlamı olmazdı. İnsan tedbirini aldığı uzun ömürlü yaşarken, tedbirsiz davrandığında da ömrü doğal olarak kısalacaktır. İnsana düşen, bu kânun ve nizam/düzen çerçevesinde hareket etmektir. Bundan dolayı maktûl, mübrem eceliyle ölmemiştir; kâtil maktûlün ömrünü kısaltmış olmaktadır. Bu yapmış olduğu eylemden ötürü kâtil de cezalandırılacaktır. Eğer maktûl mübrem eceliyle ölmüş olsaydı, kâtilin suçlu bulunması ve cezaya çarptırılması anlamsız

olacaktır. Allah da kâtilin sorumluluk içinde bulunduğunu “*her kim bir mü’mini kasden öldürürse, onun cezası içinde sürekli kalacağı cehennemdir*” (Nisâ, 4/93) âyetiyle belirtmektedir. Allah maktûlün eceliyle ölmesini istemiş olsaydı, kâtili sorumlu tutmaması gerekirdi. Görülüyor ki, maktûl ecelini tamamlayamamıştır. Buradaki öldürme fiili, Allahâ değil kâtile aittir. Allah’ın bu fiile karışması sözkonusu değildir. Zira insan, Allah’ın kendisine verdiği hürriyet sayesinde tavır ve davranışlarını gerçekleştirmektedir.

Dua-Kader İlişkisi (s. 117-129)

Yazar bu konuya, -yukarıda geçen- Hz. Ömer’in Şam’da tâun bulunduğunu işitince takındığı tavrı anlatan rivâyete geniş yer vererek giriş yapmıştır. Bu durum göstermektedir ki, Allah bu kâinat için sağlam bir nizam, genel yasalar ve Allah’ın sebepleri müsebbiplere bağladığı (sebe-sonuç ilişkisi) kanunları tesis etmiştir. Bu kanunlara göre, açlık beslenme ile, susuzluk içme ile, hastalık da tedavi olmak ve ilaç kullanmak ile önlenir. Hz. Peygamber bu konuda bizim için en mükemmel prensipleri koymuştur. Zira o, Allah’ın dünyada koyduğu sebeplere sarılmış ve bu sebeplere uygun olarak da gerekli tedbirleri almıştır. Tedavi için kullanılan ilaçları, şifa niyetiyle okunan duaları ve bir takım koruyucu tedbirleri, “*bunlar da Allah’ın kaderindedir*” şeklinde değerlendirmiştir. Sözün özü; nebevî sünnet, “belalara sabretmek ve Allah’ın takdirine razı olmak” şeklindeki yanlış düşüncüyü yıkmakta, hastalıklar için tedavi olmanın yollarını aramayı ve tehlikelere karşı da tedbiri elden bırakmamayı ısrarla teşvik etmektedir.

Bu hareket alanından, duanın insan hayatına etkisinin nasıl olacağı noktasına gelirse:

Allah’ı anmak ve O’na sığınmak kulun iç dünyasında çeşitli etkiler meydana getirdiği gibi, dua vesilesiyle hayatının akışında da önemli tesirler icrâ etmektedir. Zira Kur’an’a göre göklerde ve yerde bulunan herşey Allah’tan ister. Çünkü Allah, Kur’an’ın ifadesiyle (Rahmân, 55/29), “*her an yaratma hâlinedir*”. Allah kulun yaptığı duayı duyar ve ona icabet eder (Gâfir, 40/60). Allah kullarına çok yakındır ve dua ettikleri zaman da onların dileklerine karşılık verir (Bakara, 2/186). Âyetlerde açıkça, yapılan dualara karşılık verileceği ve bunun yanında hiç kimsenin çalışmasının karşılıksız bırakılmayacağı* belirtilmiştir. Bu da bir anlamda, dil ile yapılan duanın yanında gerçek bir tevekkül anlayışı içinde çalışarak fiilî duayı da yerine getirmek sûretiyle istenilene ulaşmanın en garanti yoludur. Hz. Peygamber’in ifadesine göre, duanın Allah tarafından kabulü durumunda

* “İnsan için, ancak çalıştığının karşılığı vardır” (Necm, 53/39).

O'nun karşılık vermesi birkaç şekilde olmaktadır: Dua edene istediği şey ya bu dünyada verilir veya âhirete saklanır ya da istediği iyilik oranında kötülüklerinden silinir. Dolayısıyla insan, dua aracılığıyla hayat çizgisini farklı mecrâlara kanalize edebilmektedir. Yazarın naklettiğine göre, Gazâlî, “takdiri değişmeyeceğine göre, duanın ne faydası vardır?” sorusuna şöyle cevap vermektedir: Olaylar önceden sebep-sonuç ilişkisiyle birbirine bağlanmıştır. Sebeplerin sonuçları doğurması zaman içinde meydana gelir. İyilik veya kötülüğü takdir eden, bunlar için de bir sebep takdir etmiştir. Dua, kötülüğün giderilmesi veya iyiliğin sağlanması için bir sebeptir.

Hz. Peygamber, sözlü duanın yanısıra kişinin fiilî dua olarak da çaba göstermesini önemle vurgulamıştır. *Fiilî dua*, insanın herhangi bir isteğine ulaşmak için elinden gelen herşeyi yapmasıdır. Örneğin; hasta bir kimsenin sözlü duanın yanısıra mutlaka uzman bir doktora gitmesi, tedavi olması ve kendisi için faydalı olacak ilaçları kullanması gereklidir. Yine, sınava girecek bir öğrenci, sözlü duanın yanısıra yardımcı kaynakları temin ederek ciddi bir şekilde ilgili sınavlara çalışmalıdır. Çünkü Allah, dünyada meydana gelen olayları belli sebeplere bağlamıştır. Kâinattaki herşey, Allah'ın koyduğu kâunlara göre işlemektedir. Dolayısıyla kişinin de bu sebeplere uygun olarak gerekli tedbirleri alması, ancak bunları etkili kılacak olanın Allah olduğunu bilerek, tevekkül, teslimiyet ve sabırla sonucunu Allah'tan beklemesi gerekir. Bütün koşullarını yerine getirerek ve samimi bir inançla yapılan duanın tesirli olması kuvvetle muhtemeldir. Zira insan, kendi eliyle yaptıklarının karşılığını görecektir. İnsan için çalışmasının dışında başka bir şey yoktur. Bu sebeptendir ki, insan ne yapabiliyorsa, elinden ne geliyorsa onu yapmalıdır. Dua edebilen dua etmeli, bir çalışma imkanına sahip olan vakit geçirmeden yapmalı, çeşitli hastalıklardan, bela ve musibetlerden korunmak için gerekli tedbirleri alarak korunmalıdır. İnsanoğlu, ne olduğunu bilmediği Allah'ın takdirini yine O'nun takdiri çerçevesinde değiştirmek için elinden geleni yapmalıdır. Allah'ın takdiri, insanın yapıp-etmelerine ve aldığı tedbirlere engel değildir. Dua, kaderi değiştirebilir; insanın samimi yalvarışı ve fiilî çabası, Allah'ın ona icâbet etmesine yol açabilir.

Şems-i Tebrizî'ye atfedilen, “efrâdını câmi ve ağıyârını mâni” türünden olacak şu cümlelerle değerlendirmemizi noktalayalım:

Kader, “hayatımızın önceden belli olması” demek değildir. Bu nedenle, “ne yapalım, kaderim böyle” diyerek boyun bükme cehâlet göstergesidir. Kader, yolun tamamını değil, sadece yol ayrımlarını verir. Güzergâh bellidir; ama tüm dönemeç ve

sapaklar yolcuya aittir. Öyleyse; ne hayatına hâkimsin, ne de hayat karşısında çaresizsin.

Sonuç Yerine

“Kader” hakkındaki bu yazımızı, Mehmet Harmancı’nın “Mûsikimizde Orhan Gencebay Tavrının Dînî-Felsefî Motifleri”^{*} isimli makalesinin “Kader” bölümünden alıntıladığımız kısa notlarla bitirmek isteriz.

Orhan Gencebay tavrının ve müziğinin en özgün yanlarından birini, kader meselesine bakışı oluşturmaktadır. Alın yazısının olduğuna inanmayan sanatçı, kadere inanmakta ve kendine has bir kader yorumuna sahip olmaktadır. Her ne kadar onun “rüzgâr önünde bir yaprağa dönmekten” bahseden şarkıları varsa da, o kedisini “kaderci” olarak görmemektedir. Ona göre kader, ihtimaller hesabıdır. Biz ihtimalleri yaşarız ve hayatımız da bu ihtimaller arasından yaptığımız seçime göre şekillenir. Böylece “isyan edilen” kaderle, “ikrar edilen” kader farklılaşır. Sanatçıya göre, isyan edilen kaderden kasıt, yapılan yanlış tercihler(e)dir. Bu yanlış tercihler de “felek” olarak isimlendirilmekte ve dolayısıyla isyan da feleğe olmaktadır. Kaderin kendisiyse, Yaratan’la ilintilidir ki, Gencebay’ın bu yönden hiçbir isyan ve serzenişi yoktur. Yani, kaderin insanlara bakan yüzüyle sorunlar yaşamaktadır sanatçı; elimizde olduğu halde yapmadıklarımıza kızmaktadır. Yanlış tercihlere ve kendi kendimize ettiklerimizdir isyanı. Onun için en isyankâr eseri olarak görülebilecek “Batsın Bu Dünya” yı takdim ederken bile, “daha güzel, daha mutlu” bir dünya için batmasını istemektedir bu dünyanın.

Harmancı’ya göre, belki de bunu en güzel şekliyle Sezai Karakoç’un şu satırlarında bulabiliriz: “İslam’da kör ve mahkum edici alinyazısı anlayışı sözkonusu değildir. Yaşananlar bir irade imtihanı, gönül imtihanıdır” (*Yitik Cennet*, s. 55). İşte tam bu noktada, Gencebay müziğinin, *kaderci bir teslimiyetçilik yerine, dinamik bir iradeciliğe dönüştüğünü* görürüz.

^{*} Mehmet Harmancı, “Mûsikimizde Orhan Gencebay Tavrının Dînî-Felsefî Motifleri”, *Makâlât*, 1999, sayı: 2, s. 69-87.